

А. Д. Пряхин
Абашевская культура в Подонье.
Изд-во Воронежского государственного ун-та
им. Ленинского Комсомола. Воронеж, 1971.

Одна з яскравих сторінок стародавньої історії нашої країни пов'язана з носіями абашівської культури, які в епоху пізньої бронзи з племенами зрубної, сабатишівської та інших культур відігравали провідну роль в історичному розвитку Східної Європи. Проте після перших відкриттів і публікацій В. Ф. Смоліна абашівські пам'ятки не привернули до себе палєжної уваги дослідників і тому не вивчалися систематично. Тільки в 60-х роках з'явилися узагальнюючі праці, в яких були конкретизовані основні ознаки абашівської культури. Нерівномірність вивчення останньої призвела до того, що її загальна характеристика була відтворена в основному на матеріалах поховань лісової зони Середнього Поволжя неповно й односторонньо.

Ціні пам'ятки абашівської культури відомі на великій території від східних при-ток Дніпра на заході до Зауралля на сході, від Верхнього Поволжя на півночі до степових районів Поволжя і Дону на півдні. Розгляд цих старожитностей по окремих ареалах показує їх місце в культурно-історичному процесі, їх історичну долю, дає підстави по-новому висвітлювати поняття «абашівська культура» або «абашівська культурно-історична спільність». Саме характеристичні її в межах Подоння присвячена монографія А. Д. Пряхіна, в якій використані археологічні колекції абашівських пам'яток з басейну Дону. Це матеріали, здобуті як непосредними дослідниками (В. Н. Глазов, В. Н. Тев'яшов, П. П. Єфименко, П. М. Третьяков, П. Д. Ліберов та ін.), так і археологічними експедиціями Воронежського університету (1948—1968 рр.), в яких брав участь автор, та іншими експедиціями.

У і розділі праці дається досить повна історіографія дослідження абашівських пам'яток — з початкових розкопок в басейні Дону на початку цього сторіччя і до наших днів. Цілком слушно автор підкреслює, що, незважаючи на попередні знахідки, абашівська культура широкому колу дослідників стала відома тільки після розкопок професора Казанського університету В. Ф. Смоліна, який дослідив курганний могильник поблизу с. Абашево в Чувашії у 1925 р. і дав назву цій культурі. В 30-х роках великого значення набули концепції О. О. Іессена, який першим поставив питання про відокремлення та локалізацію абашівських пам'яток на Дону.

В історіографічному плані у книзі зазначено внесок інших археологів у довоєнні та післявоєнні роки. Особливу увагу автор приділяє аналізу узагальнюючих праць П. П. Єфименка і П. М. Третьякова, А. Х. Халікова, К. В. Сальникова й, особливо, П. Д. Ліберова, підкреслюючи важливість порушених цими дослідниками питань, але не завжди погоджуючись з їх висновками. Він відмічає, що завдяки інтенсивному вивченню абашівських пам'яток Подоння в 60-х роках цей район найкраще досліджений. Нагромаджено величезний матеріал, який потребує публікації та відповідного аналізу, без чого неможливе розуміння абашівської культури, її ролі в історичному процесі Східної Європи.

Розв'язуючи поставлене завдання, А. Д. Пряхин переходить до викладу та культурно-історичної інтерпретації матеріалів абашівської культури Подоння.

Розділ II присвячено характеристиці поселень, які в цьому районі чисельно переважають над могильниками. Однією з найбільш характерних пам'яток є Лівобережне поселення біля греблі на р. Воронеж. Хоч воно розкрито на невеликій площі, здобуті знахідки дають уявлення про характер матеріальної культури абашівців Подоння. Ще більше фактів дали розкопки Шиловського поселення, яке, крім залишків жител та святилища, має значну колекцію кераміки (залишки від 778 посудин). Хоч зараз це одне з найкраще досліджених абашівських поселень, але, як цілком слушно зауважує автор, його необхідно й далі вивчати, щоб можна було відтворити повну картину суспільно-економічного життя та побуту стародавнього населення. Інші з відкритих об'єктів менш перспективні в цьому напрямі.

Разом з характеристикою поселень у книзі аналізується розвиток та видозміни абашівської культури Подоння, простежується вплив зрубної культури, який меншою мірою позначився на Лівобережному та Шиловському поселеннях і більшою на Маслівському і, особливо, Волківському. На цій підставі автор констатує поступове нівелювання матеріальної культури абашівців Дону під впливом зрубних племен.

Крім вказаних найбільш відомих поселень, А. Д. Пряхін коротко характеризує майже всі відкриті до 1968 р. пам'ятки лісостепового Подоння. Матеріали степової його частини не розглядаються, оскільки їх місце в абашівській культурі ще не з'ясоване.

Цілком обгрунтованими є узагальнюючі висновки автора про інтенсивне заселення абашівськими племенами середніх районів лісостепового Подоння. Щодо інших територій, то, на його думку, немає підстав впевнено визначити абашівські поселення в районі класичних могильників цієї культури в Середньому Поволжі, але можна стверджувати абашівську належність ряду пам'яток басейну р. Оки (наприклад, Перикаса, Красне Озеро, Шлихтинське, Бокіно та ін.). Обережніше слід підходити до питання про їх відмінності, розрізняючи хронологічні й територіальні ознаки.

Добре вивченим районом абашівських пам'яток є Південний Урал (розкопки К. В. Сальникова), але А. Д. Пряхін не подав широких зіставлень їх з об'єктами Подоння. На нашу думку, одне з першочергових завдань — розвідка поселень на території між лісостеповим Подонням і Південним Уралом. Про це свідчить і переконання автора в тому, що абашівські комплекси є в уже відомих на зазначеній території поселеннях пізньої бронзи, які зараз вважаються належними до зрубної культури.

Досить онтимістично в плані абашівських впливів розглядається в книзі територія на захід від Дону, де останнім часом виявлено абашівські матеріали в лісостепових районах Сіверського Дінця, Сейму та Десни, а також басейну Верхнього Поволжя та Заураля. Але ці місцезнаходження трактуються як результат взаємодії основного абашівського масиву племен з своїми сусідами.

Розділ III містить характеристику могильників, які поступають перед поселеннями кількісно і за обсягом досліджень. Загалом налічується 23 поховання з 15 могильників. Проте слід зауважити, що на Дону до цього часу немає жодного повністю розкопаного могильника абашівської культури.

Заслугою автора є чіткий виклад усіх матеріалів абашівських поховань на Дону та суміжних територіях, хоч тут найбільше труднощів викликало відокремлення абашівського інвентаря від зрубною.

Для абашівців Подоння характерні компактні курганні групи з невеликими насипними насипами, кількість яких досягає п'ять-сім. Вони, як правило, розташовані на вододілах плато чи на високих берегах річок. В таких курганах виявлені переважно поодинокі основні поховання. Але серед абашівських часто трапляються і впускні, особливо в курганах катакомбної культури. Подекуди абашівські поховання одночасно є основними і впускними.

В книзі охарактеризовано головні риси поховальних пам'яток: влаштування могил, положення і орієнтація небжжиків, особливості обряду. Могильники Подоння і Середнього Поволжя порівнюються між собою, причому середньоволзькі виступають як своєрідний еталон абашівської культури.

Зіставлення карти поширення абашівських поселень і поховань на Подонні показує, що основна кількість пам'яток припадає на його воронезьку частину. Це зумовлено не тільки кращим вивченням вказаного району, а й локалізацією тут групи абашівських племен. Автор звертає увагу на необхідність відокремлення від поховань зрубної культури абашівських поховальних комплексів Нижнього Поволжя, а також підкреслює відмінність обряду цих племен на Подонні, з одного боку, та Приураллі, Середньому і Нижньому Поволжі — з другого.

Питання суспільно-економічних відносин та релігійних уявлень розглядаються у розділі IV, де зазначено, що іривідними галузями абашівського господарства на Подонні були скотарство та землеробство.

У скотарстві переважала велика рогата худоба, розводили свиней, дрібну рогату худобу і коней. Порівняно з населенням зрубної культури у абашівських племен скотарство мало більш осілий характер. Цікаві спостереження автора щодо використання тяглової сили тварин (для транспортних перевезень, землеробіткі та ін.). Важливою галуззю було й землеробство, можливо, орне.

На підставі численних матеріалів А. Д. Пряхін стверджує, що у абашівців Подоння були центри металообробки, але наявність металургійного виробництва він піддає сумніву.

До цього розділу слід було включити типологічний аналіз металевих виробів абашівської культури в басейні Дону. Загалом виробнича діяльність абашівців відображає всі сторони багатогалузевого, гармонійно розвинутого господарства.

У класифікації кераміки та опису технології керамічного виробництва автор характеризує етнографічні особливості основної категорії матеріальної культури абашівських племен. На жаль, у книзі не наводяться дані хімічного та спектрального аналізів кераміки.

Заслужують на увагу спроби обгрупувати знахідки керамічних горнів на поселеннях абашівської культури в Подонні, але для аргументації цього висновку слід провести ще додаткове дослідження.

Аналізуючи суспільні відносини, не можна не погодитися з автором у тому, що абашівські племена разом з іншими спорідненими групами населення Дону і Волги входили до могутнього союзу скотарсько-землеробських племен, який протягом ряду століть панував над значними територіями Лісостепу Східної Європи.

Кожне поселення належало роду. Кількість членів останнього перевищувала 300—

400 чоловік. Були й мікроселища, але такі великі поселення, як Шиловське, могли належати і більшій суспільній одиниці. Великі житла призначалися для патріархальних сімей. Панування патріархально-родового ладу незаперечно. Значне місце відводить автор ідеологічним та релігійним уявленням абашівського населення.

У розділі V висвітлюються походження, хронологія та історична доля абашівських племен Подоння. Автор схильється до думки, що вони пов'язані з пізніми фазами розвитку етнічних груп давньоянської культурно-історичної спільності. Можливо, це була архангельська група пам'яток, датована катакомбним часом.

Вихідним центром формування абашівських племен А. Д. Пряхін і А. Х. Халіков вважають зону лісостепового межиріччя Дону та Волги, підкреслюючи їх контакти з населенням культури багатоваликової кераміки та іншими катакомбними племенами. Питання про походження абашівської культури спірне і остаточно не розв'язане. Але слід підкреслити прогресивну, на наш погляд, думку автора про те, що формування локальних варіантів було зумовлене складними процесами культурно-історичних контактів місцевого населення з прийшлими компонентами, наприклад в лісовому Поволжі з «баланівцями». Вважаючи, що абашівські поселення на Дону найбільш ранні, можна ставити питання про походження основного компонента абашівської культури Подоння.

Щодо відносної та абсолютної хронології цих пам'яток автор прийшов до таких висновків: у лісостеповому Подонні багаторазово підтверджується стратиграфічне залягання абашівських матеріалів над шарами катакомбної культури, яка датується серединою II тисячоліття н. е., і під шарами пізньої фази зрубної культури, датованої початком останньої чверті цього тисячоліття. Отже, культура абашівців Подоння існувала з третьою чвертю, а, можливо, і середини II тисячоліття до н. е. і до початку його останньої чверті. На наш погляд, автору, крім визначення загальних хронологічних рамок існування абашівських племен у районі Подоння, треба було зробити спробу намітити хронологічні етапи розвитку і трансформації цієї культури на цій території.

Вказуючи на зміну в кінці II тисячоліття до н. е. абашівського населення племенами зрубної культури, автор формулює узагальнюючі висновки.

Насамперед, він визначає в районі Подоння локальний варіант абашівської культури, який чітко відмежовується від класичного волзького і уральського. Але повної характеристики відмінних рис кожного з них в праці немає. Виділення інших локальних варіантів автор вважає передчасним.

По-друге, А. Д. Пряхін вказує на те, що всі відомі поселення абашівської культури розташовані в зоні Лісостепу і тому цю культуру не можна вважати лісовою. Звідси переоцінка ролі абашівських племен в історичному розвитку Східної Європи. По-третє, автор і А. Х. Халіков заперечують фінно-угорську етнічну належність абашівців і пов'язують їх з індоіранською мовною групою.

В підсумку А. Д. Пряхін визначає абашівські старожитності як культурно-історичну спільність, що разом з іншими спільностями (ямяно, катакомбною, зрубною) відіграла значну роль в стародавній історії Східної Європи. Хоч основна увага у книзі приділена пам'яткам Подоння, є в ній і ряд тез, присвячених абашівській культурі в цілому. Культурно-історичні концепції автора цілком обгрунтовані археологічним матеріалом, до інтерпретації якого він підійшов досить критично, як і до думок своїх посередників.

В додатках вміщено публікацію Є. Н. Черних про технологічний аналіз металу абашівської культури Подоння та суміжних територій.

Загалом рецензована книга стаповить великий інтерес для дослідників етнокультурної історії Східної Європи у II тисячолітті до н. е.

М. М. Шмаглій

Г. Лордкипанидзе.
К истории древней Колхиды.
Тбилиси, 1970.

Таємнича Колхіда, країна «золотої руна», вже багато років привертає до себе увагу дослідників. Ще наприкінці минулого століття почалися перші археологічні дослідження її пам'яток. Особливо багато над вивченням пам'яток Колхиди античного часу працюють грузинські та абхазькі археологи після Великої Вітчизняної війни. Поряд з певною кількістю статей, де розглядаються окремі та загальні питання історії античної Колхиди, за останні роки вийшло кілька монографічних досліджень. Перш за все слід відзначити праці О. Д. Лордкипанидзе (Античный мир и древняя Колхида. Тбилиси, 1966) (грузинською мовою) та М. П. Інадзе (Причерноморские города древней Колхиды. Тбилиси, 1968) і М. М. Трапша (Древний Сухуми. Труды, т. II. Сухуми, 1969). Але, як видно з назв вказаних праць, вони присвячені головним чином зовнішнім зв'язкам населення античної Колхиди та приморським її містам.

Матеріали досліджень глибинних районів Колхиди розсіяно в багатьох публікаціях. Переважна їх частина видана грузинською мовою і це затруднює знайомство з ними.

Рецензована праця певною мірою дає можливість скласти уявлення про культуру населення стародавньої Колхиди. Назва книги набагато ширша, ніж період часу, який висвітлюється. Адже йдеться головним чином не про всю історію Колхиди під час